https://doi.org/10.15407/np.70.100
УДК 314.151(4=161.2)-054.73:364-787]“2022/2024”

Сергій Кулицький,
кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: kulitskysp@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5388-1807

АДАПТАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ ЗА КОРДОНОМ ДО УМОВ КРАЇН ПЕРЕБУВАННЯ ЯК ПОЛІСТУКТУРНА БАГАТОРІВНЕВА СИСТЕМА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

У статті на базі системного соціально-комунікативного підходу досліджується процес адаптації українських біженців до умов країн перебування. Поліструктурний аспект дослідження базується на аналізі взаємозв’язку впливу соціальних комунікацій у різних сферах і з різними суб’єктами держав-реципієнтів на процес адаптації українських біженців. Період дослідження: лютий 2022 р. – лютий 2024 р. Розглянуто зміну секторальних пріоритетів соціальних комунікацій українських біженців у європейських державах-реципієнтах за період лютий 2022 р. – лютий 2024 р.

Ключові слова: біженці, інформація, ринок праці, соціальна адаптація, соціальні комунікації, трудові мігранти.

Повномасштабна воєнна агресія Росії проти України спричинила небачений із часів Другої світової війни потік біженців до країн Європи. У результаті українські біженці стали невід’ємним компонентом соціуму багатьох європейських країн і відповідно – міжнародних відносин. Причому саме перебіг російсько-української війни має визначальний вплив на динаміку чисельності українських біженців за кордоном.

З початку повномасштабного російського воєнного вторгнення число українських біженців за кордоном почало стрімко зростати. За даними Управління верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ), починаючи з 24 лютого 2022 р. і станом на 10 січня 2023 р., кількість біженців, які прибули до країн Європи (у т. ч. транзитних) з України, сягнула 7968,5 тис. осіб. А в національних програмах тимчасового захисту та підтримки в різних державах брали участь 4928,3 тис. осіб. Після деокупації

© С. Кулицький, 2024

великих територій в Україні, чимало українців повернулось на Батьківщину. Наприкінці 2023 р., за даними УВКБ ООН, у Європі (разом з Туреччиною і без Росії та Білорусі) зафіксовано 4722,3 тис. біженців з України. У країнах Європейського Союзу станом на 31 жовтня 2023 р., перебувало 4238 тис. осіб з України, які отримали тимчасовий захист. У світовому масштабі Європа стала місцем тимчасового притулку для основної частини українських біженців. Ці статистичні дані свідчить, що до кінця 2023 р. число українських біженців за кордоном загалом стабілізувалось [1].

Стрімке зростання числа українських біженців у держав-реципієнтах, насамперед європейських, змусило державну та місцеву владу цих країн проводити щодо них відповідну соціально-економічну політику. А набуття російсько-українською війною затяжного характеру та відносна стабілізація числа українських біженців за кордоном поставили на порядок денний питання подальшої адаптації українських біженців у соціуми країн їх перебування.

Процес адаптації українців до умов соціумів у країнах їх перебування зазнавав різних, іноді доволі значних змін протягом усього періоду від початку повномасштабної російської агресії. Причому сильний вплив на хід адаптації українських біженців за кордоном має функціонування мережі соціальних комунікацій, що супроводжують цей процес. Усе наведене вище визначає актуальність теми цієї статті.

Вітчизняні соціологи і демографи швидко відреагували на проблеми, що виникли з появою кількамільйонного контингенту українських біженців, хоча українським біженцям за кордоном присвячувалася менша частина таких робіт. А згодом увага до цієї проблематики зменшилася. Так, опублікована в середині 2022 р. стаття Е. Лібанової, О. Позняка та О. Цимбала торкалася оцінки масштабів і наслідків вимушених зовнішніх і внутрішньодержавних міграцій «внаслідок активної фази російсько-української війни» [2]. А деякі проблеми перебування українських біженців та надання їм благодійної допомоги в Італії у середині 2022 р. розглянуто у роботі Л. Головко і Л. Королик-Бойко [3]. У 2023 р. опубліковані роботи І. Майданік, у якій досліджуються грошові перекази в Україну з-за кордону та у зворотному напрямку після повномасштабного вторгнення країни-агресора [4], та В. Луконіна, де вивчається становище українських мігрантів на польському ринку праці [5]. Значний інтерес у соціально-історичному плані представляє стаття О. Малиновської, яка розглядає приклад перебування у Європі біженців від війни в Югославії у 90-х роках минулого сторіччя [6]. Утім, у перелічених роботах соціально-

комунікативні аспекти життєдіяльності українських біженців за кордоном предметно не досліджуються.

Свій внесок у вивчення проблем українських біженців зробили й науковці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НБУВ). Зокрема, певні соціально-комунікативні аспекти життєдіяльності українських біженців розглянуто в роботі С. Закірової. Ідеться про «дослідження 71 інформаційного ресурсу підтримки біженців, створених в Україні та 24 державах світу. Загальний масив представленої ресурсами інформації стосується трьох головних напрямів: легалізація становища біженців, соціалізація та інтеграція в державі та облаштування життя на новому місті». При цьому «контент інформаційних ресурсів загалом є релевантним узагальненому образу українського біженця від війни і головними завданнями, що постали перед вимушеними переселенцями з перших кроків за кордоном. Ці завдання можна умовно розділити на три великі групи: узаконення власного становища, соціалізація й інтеграція у новій країні та побутове облаштування життя на новому місті перебування» [7]. Проблеми українських біженців за кордоном і пов'язані з кількісною та географічною динамікою цієї соціальної групи проблеми ринку праці розглянуто в статті С. Кулицького. При цьому особливу увагу приділено соціально-психологічним аспектам діяльності українських біженців та функціонування ринку робочої сили [8].

Проблематиці різних аспектів життєдіяльності українських біженців за кордоном присвячено й ґрунтовні аналітичні роботи. Так, фахівці Національного банку України О. Туча, І. Співак, О. Бондаренко, О. Погарська дослідили вплив українських мігрантів на економіки країн-реципієнтів [9]. А фахівці Центру економічних стратегій Г. Вишлінський, Д. Михайлишина, М. Самойлюк і М. Томіліна провели детальний аналіз чисельності, структури й життєдіяльності контингенту українських біженців за кордоном за період від початку повномасштабної воєнної агресії Росії і до середини 2023 р. [10].

Аналіз наукових публікацій показує, що дослідження життя українських біженців у державах-реципієнтах потребує системного застосування соціально-комунікативного підходу. Адже саме в процесі функціонування соціальних комунікацій відбувається пошук, збір, обробка інформації та ухвалення рішень при взаємодії всіх суб'єктів, які забезпечують життєдіяльність українських біженців у держав-реципієнтах. Як показує наукова розвідка Центру дослідження соціальних комунікацій Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ЦДСК НБУВ) за 2022–2024 рр., процес адаптації українських біженців до умов життя у державах-реципієнтах є вельми динамічним.

Тому метою статті є системне дослідження процесу адаптації українських біженців за кордоном до умов життя в країнах їх перебування як полістуктурної багаторівневої мережі соціальних комунікацій. Адже саме від змістовного наповнення і функціонування цієї мережі багато в чому залежить життєдіяльність українських біженців за кордоном.

Потребує роз'яснення суть поліструктурного підходу до соціально-комунікативного дослідження складних соціально-економічних явищ та процесів. Складні соціально-економічні явища / процеси мають різнопланових характер, що передбачає дослідження їх структури та механізмів функціонування як складного, різноякісного й водночас цілісного об'єкта, у якому дія повідомлень однієї тематичної спрямованості причинно-наслідковими відносинами функціонально пов'язана з повідомленнями іншої тематичної спрямованості.

Невід'ємним компонентом складних, і особливо великих, соціально-економічних об'єктів є мережі соціальних комунікацій, що забезпечують інформаційну підтримку процесу їх функціонування та розвитку. Тобто до аналізу функціонування соціальних комунікацій доцільно підходити як до інформаційної оболонки, що формує поведінку різних соціальних суб'єктів і суспільства загалом. Це дає змогу запобігти недооцінці ролі психологічних механізмів сприйняття інформації учасниками комунікації, враховувати їхні інтереси та роль у цих комунікаціях і ряд інших чинників.

Як інструменти дослідження в цій роботі використовувалися моделі комунікації за К. Шенноном, Р. Якобсоном та Ю. Лотманом. Формально-логічний підхід до процедур обміну інформацією, унаочнений у моделі К. Шеннона, дає змогу застосовувати принципи кібернетики до аналізу організації інформаційної діяльності. Але, з огляду на психологічні чинники, притаманні суспільству, для розуміння механізмів адаптації українських біженців за кордоном, у роботі використовувалися також семіотичні моделі комунікації за Р. Якобсоном та Ю. Лотманом.

У процесі адаптації до життя в країнах їх перебування українські біженці прагнуть задовольнити свої потреби в різних сферах життя цих країн. Ідеться про отримання права на тимчасовий захист і відповідні соціальні гарантії в країні перебування, отримання місця проживання та інших форм соціальної допомоги, улаштування дітей до виховних та навчальних закладів, пошук роботи тощо. Для цього українські біженці вступають у суспільні відносини з такими категоріями суб'єктів країн перебування: органи державної (центральної) й місцевої влади та управління; комерційні організації та приватні підприємці; некомерційні, громадські організації; місцеве населення. Тому підхід до дослідження адаптації українських

біженців до життя в країнах їх перебування є «біженцецентричним» у тому сенсі, що його предметом є не лише відносини українських біженців із переліченими вище суб'єктами, а й відносини цих суб'єктів між собою щодо забезпечення життєдіяльності українських біженців у країнах їх перебування.

Інформаційний супровід усіх цих суспільних відносин українських біженців у країнах їх перебування забезпечується мережею соціальних комунікацій, що має поліструктурну природу. У контексті цієї роботи можна виокремити принаймні два типи структур соціальних комунікацій процесу адаптації українських біженців – секторальну та суб'єктну.

Секторальна структура соціальних комунікацій відображає активність українських біженців у різних сферах життя країн їх перебування. При цьому українські біженці так чи інакше взаємодіють зі згаданими вище суб'єктами цих країн. Цей аспект адаптації українських біженців відображається у суб'єктній структурі їх соціальних комунікацій. Згадані структури соціальних комунікацій функціонально пов'язані між собою та змінюються залежно від процесу адаптації українських біженців до зміни умов життя в країнах їх перебування.

Водночас система соціальних комунікацій процесу адаптації українських біженців до життя у країнах перебування має багаторівневу структуру, у якій поєднуються ієрархічні та мережеві (тобто, неієрархічні) соціальні комунікації. У методичному плані для кращого розуміння взаємодії ієрархічних та мережевих структур соціальних комунікацій у процесі адаптації українських біженців до життя за кордоном корисно звернутися до історичного аналізу таких соціальних комунікацій у роботі Н. Фергюсона. Він наголошує, що «ієрархія – це зовсім не протилежність мережі, а лише її особливий різновид» [11, с. 68]. Так само в методичному плані, для більш глибокого усвідомлення значення ієрархічних структур соціальних комунікацій у процесі адаптації українських біженців до життя у країнах їх перебування, корисно звернутися до положень відомої праці М. Месаровича, Д. Мако та І. Такахари [12].

Проблеми, пов'язані з перебуванням українських біженців за кордоном, з їх адаптацією в соціумі та на ринку праці держав-реципієнтів, досліджувались автором від початку повномасштабної воєнної агресії Росії проти України. Це дало змогу відслідковувати розвиток зазначених проблем у часі. Результати досліджень (до січня 2024 р.) було втілено в аналітичних роботах автора, опублікованих у рамках проєкту «Україна: події, факти, коментарі» [13, 14, 15, 16, 17, 18, 19] Центру дослідження соціальних

комунікацій НБУВ. Зазначені матеріали та результати подальших розвідок стали емпіричною базою цієї роботи.

Організація прийому і перебування українських біженців на міжнародному та національному рівнях у державах-реципієнтах здійснювалася з використанням ієрархічних (вертикальних) та мережевих (горизонтальних) соціальних комунікацій, які за потребою в різних комбінаціях поєднувались у просторі й часі. Початок руху кількамільйонного потоку біженців через кордони України змусив державну та місцеву владу цілої низки держав світу, насамперед європейських, терміново організовувати їх прийом. Інформаційна підтримка цього процесу здійснювалась у рамках прямих і зворотних ієрархічних комунікацій органів державної й місцевої влади країн, що приймали українських біженців. Для міжнародної координації зусиль з допомоги українським біженцям у державах-реципієнтах задіяли мережу міжнародних комунікацій. Так, Європейський Союз через мережі соціальних комунікацій розробив загальні положення прийому українських біженців у державах-членах цього об'єднання.

Утім, практика прийому українських біженців залежить від дій національних урядів конкретних держав. Ці уряди, на відміну від Європейської Комісії, повинні проводити національну політику щодо українських біженців таким чином, щоб на практиці збалансувати інтереси різних соціальних верств і груп у своїх державах. Причому саме через системи зворотних ієрархічних комунікацій державного управління від місцевого до національного рівнів і різноманітних мережевих соціальних комунікацій органи державної та місцевої влади отримують відповідну інформацію щодо необхідності коректив тих чи тих правил перебування українських біженців у державах-реципієнтах.

Водночас хід російсько-української війни, особливо її затяжний характер, сильно вплинув на зміни в секторальній та суб'єктній структурах соціальних комунікацій українських біженців у країнах їх перебування. Це пов'язано зі змінами пріоритетів у мотивації поведінки українських біженців і суб'єктів, з якими вони контактують (органів влади, комерційних і некомерційних організацій, населення тощо).

Наприклад, на початку повномасштабного російського воєнного вторгнення в Україну роль громадських, некомерційних організацій у наданні соціальної допомоги українським біженцям у Європі була особливо великою, порівняно з допомогою від органів державної та місцевої влади країн-реципієнтів. Це значною мірою зумовлено більшою гнучкістю горизонтальних, мережевих соціальних комунікацій, якими переважно послуговуються у своїй діяльності громадські, некомерційні організації

порівняно з ієрархічними комунікаціями органів державної та місцевої влади. Проте згодом, коли в питаннях прийому українських біженців у країнах-реципієнтах стало менше турбулентності та невизначеності, значення соціальних комунікацій українських біженців із громадськими, некомерційними організаціями зменшилось, а з владними структурами – зросло. Так само змінювалася й інтенсивність комунікацій українських біженців із громадськими, некомерційними організаціями та з органами державної та особливо місцевої влади.

Також для кращого розуміння процесу адаптації українських біженців до умов життя за кордоном, треба враховувати суттєві відмінності між ними і типовими українськими трудовими мігрантами, які до початку російського повномасштабного воєнного вторгнення відігравали помітну роль на ринках праці низки європейських країн. Ці відмінності полягають, насамперед, у їх різній статево-віковій і професійній структурах та різній мотивації тих і тих для виїзду за кордон. Серед українських біженців переважають жінки та діти, доволі багато осіб пенсійного віку. Більшість біженців мали вищу освіту й відповідні їй спеціальності. А серед українських трудових мігрантів минулих років переважали чоловіки, в основному працездатного віку, чимало було й молоді. Нижчим був і освітній рівень трудових мігрантів. Однак професійна структура контингенту українських трудових мігрантів, як правило, була адаптована до потреб ринків праці держав-реципієнтів.

Українські біженці за кордоном (як вимушено переміщені особи) зорієнтовані насамперед на умови проживання, побуту, отримання необхідних послуг тощо в країні їх перебування. ЗМІ повідомляли, що українці, які під час війни обрали одну з країн Європи для свого проживання цікавляться саме пакетом соціальної підтримки, бо багатьом біженцям складно суміщати роботу з доглядом за дітьми. А дослідження Центру дослідження соціальних комунікацій НБУВ свідчать, що за кордоном пріоритетні напрями соціальних комунікацій українських біженців «можна умовно розділити на три великі групи: узаконення власного становища, соціалізація й інтеграція у новій країні та побутове облаштування життя на новому місті перебування» [7, с. 59]. При цьому українські біженці, з використанням мереж різних соціальних комунікацій, прагнули обрати найкращу країну перебування, оскільки величина фінансової допомоги біженцям була різною. За повідомленням ЗМІ, для них були передбачені такі виплати: «Ірландія – 824 євро для дорослого на місяць; Бельгія – 1140 євро на дорослого; Німеччина – 502 євро на дорослого; Франція – 426 євро на місяць; Велика Британія – від 300 євро на одну особу;

Норвегія – 650 євро на дорослого; Швейцарія – 350–500 євро “на руки”» [18, с. 46–55; 19, с. 33–47]. Загалом, для переважної частини біженців питання працевлаштування є похідним від зазначених вище соціальних завдань і постає, як правило, пізніше.

Зі свого боку українські трудові мігранти зорієнтовані на умови ринку праці країни, до якої вони прибули: сферу та характер трудової діяльності, рівень заробітку тощо. Умови побуту для трудових мігрантів є підпорядкованими умовам їхньої праці. Згадані вище мотиваційні відмінності між українськими біженцями і трудовими мігрантами, особливо у 2022 р., непрямо підтверджуються даними Національного банку України щодо використання грошей за кордоном українськими біженцями і переказами грошей в Україну трудовими мігрантами.

Утім, через зміни в умовах перебування українських біженців у державах-реципієнтах протягом 2022–2023 рр., різниця в мотивації поведінки між ними і трудовими мігрантами поступово зменшувалася. Ці зміни відобразилися на соціальних комунікаціях у різних сферах діяльності українських біженців.

Причому ще в середині 2023 р., незважаючи на теплий прийом мільйонів українських біженців у Європі, офіційні особи ЄС висловлювали побоювання щодо зменшення підтримки українських біженців, викликані уповільненням економік цілої низки країн континенту, що особливо впливало на бідні сім’ї, та впливом російської пропаганди. Адже з найбіднішими верствами місцевого населення українські біженці так чи інакше конкурували за соціальну допомогу.

До того ж під впливом доволі тривалого співіснування та комунікацій українських біженців із місцевим населенням європейських країн почали проявлятися і певні соціально-психологічні та культурно-побутові відмінності між ними. Хоча загалом антимігрантські настрої місцевого населення щодо українців значно слабші порівняно з іншими етнічними групами іммігрантів. Утім, різні соціологічні опитування населення різних держав-реципієнтів підтвердили обґрунтованість зазначених вище побоювань.

Наприклад, 49% німців вважали, що українські біженці у Німеччині отримують надто велику матеріальну підтримку, а 35% – що розмір допомоги достатній. Про це свідчать результати опитування проведеного соціологічним інститутом INSA для газети «Bild am Sonntag», результати якого оприлюднені 25 лютого 2024 р. Проте ставлення німців до українських біженців значно краще, ніж до мігрантів загалом. Але при цьому актуальність для населення Німеччини питань, пов’язаних із перебуванням

українців у ФРН суттєво знижується порівняно з їх суто внутрішніми проблемами [20]. Подібні результати опитувань населення були отримані й у деяких інших європейських країнах перебування українських біженців: Польщі, Угорщині та Естонії [18, 19].

Водночас організація прийому конкретних українських біженців залежить від дій конкретних національних урядів європейських держав. Вони повинні проводити національну політику щодо українських біженців таким чином, щоб на практиці збалансувати інтереси різних соціальних верств і груп у своїх державах. І процес цей вельми непростий для його практичної реалізації.

До того ж затяжний характер російсько-української війни, пов'язані з цим зрушення у ставленні населення держав-реципієнтів до прибулих українських біженців та фінансово-економічні проблеми держав-реципієнтів стимулювали зміни в політиці європейських країн щодо українців. Так, у деяких європейських державах, як, наприклад, Велика Британія, Ірландія та Нідерланди, у другій половині 2023 р. загострились організаційні та фінансово-економічні проблеми забезпечення українських біженців житлом. А Швейцарія, Норвегія, Ірландія, Фінляндія та Чехія запровадили їм виплати за повернення в Україну.

Зазначені соціально-економічні процеси відображаються у відповідних соціальних комунікаціях і викликають зворотну реакцію українських біженців і різних соціальних суб'єктів, пов'язаних з їх життєдіяльністю в державах-реципієнтах. Загалом процес впливу соціальних комунікацій через механізм прямих зворотних ієрархічних і мережевих зв'язків на поведінку українських біженців у європейських країнах вельми динамічний.

Зокрема, як зазначалося, між європейськими країнами існують суттєві відмінності в наданні соціальної допомоги українським біженцям. Відповідна інформація знаходить своє відображення в мережах соціальних комунікацій та стимулює міждержавну міграцію українців. Проведені автором дослідження свідчать, що саме побутові умови та величина соціальної допомоги слугували надзвичайно потужним стимулом для припливу українських біженців до Німеччини, Нідерландів і навіть Норвегії з інших країн Європи.

Треба наголосити, що ці міграції створюють також певні проблеми для країн-реципієнтів, спонукаючи їх державну і місцеву владу до вжиття відповідних заходів. Наприклад, Норвегія в другій половині 2023 р. почала змінювати соціальні умови та правила для українців, які оформлюють у країні статус тимчасового захисту, у спробі зменшити «розрив» з умовами

в сусідніх країнах, що робить Норвегію дуже привабливою для переїзду. Головною причиною перегляду правил став великий інтерес до Норвегії українців, які виїхали у Європу через війну, і більш вигідні умови, ніж у сусідніх країнах. Станом на серпень 2023 р. соціальні виплати для українських біженців у Норвегії були у 2–4 рази вищими, ніж ті, на які українські біженці могли розраховувати у Швеції, та приблизно вдвічі більші, ніж у Данії. Терміново вносити корективи в організацію прийому українських біженців через значне збільшення їх чисельності завдяки міграції українців з інших європейських країн були змушені Нідерланди та Ірландія [18, 19].

Ці та деякі інші з наведених вище прикладів показують, що горизонтальні мережеві соціальні комунікації, якими послуговуються українські біженці в пошуках кращих для себе умов проживання, виявляються гнучкішими й швидше дають результат, ніж вертикальні ієрархічні соціальні комунікації, якими користуються органи державної та місцевої влади країн-реципієнтів.

Утім, основним напрямом адаптації українських біженців у Європі через затяжний характер російсько-української війни стали політика держав-реципієнтів і зусилля самих біженців з їх інтеграції до національних ринків праці цих країн. За даними International Migration Outlook, оприлюдненими в листопаді 2023 р., понад 60% українських біженців працездатного віку в 11 країнах Центральної та Західної Європи знайшли роботу. Однак результати цих зусиль були неоднаковими в різних країнах.

Так, у Польщі 65% українських біженців працездатного віку знайшли роботу, Великій Британії – 61%, Швеції – 56%, Литві – 53%, Чехії – 51%, Данії, Нідерландах й Естонії – по 46%, Франції –33%, Ірландії – 28%, а у Німеччині, Італії та Швейцарії – по 19% українців влаштувалися на роботу [18, 19]. Доволі часто однаковий рівень зайнятості біженців спостерігається в країнах, які прихистили різну їх кількість – як абсолютну, так і відносну (тобто, обчислену у відсотках до числа постійного населення країни-реципієнта). Але за однакового відсотка рівня зайнятості біженців у країнах-реципієнтах, ринки праці, величина та структура економік цих країн можуть бути дуже різними. Зокрема, це стосується Франції та Ірландії, Німеччини та Швейцарії. Така ситуація із зайнятістю українських біженців в економіці європейських держав – наслідок дії низки чинників економічного, організаційно-правового та соціально-культурного (у широкому сенсі) характеру. Ці чинники в країнах Європи нерідко доволі суттєво різняться між собою.

Зокрема, у країни Європи, до початку повномасштабної війни Росії проти України, прибувало різне число трудових мігрантів з України. Тому

державна і місцева влада європейських країн має різний практичний досвід регулювання трудової діяльності українських громадян на національних ринках праці цих країн. Очевидно, це позначається на її діях з регулювання трудової інтеграції українських біженців до відповідних національних економік Європи. Так, високий абсолютний та відносний рівень зайнятості українських біженців у Польщі пов'язаний з тим, що польська влада вже давно створила для цього доволі сприятливі правові умови.

Збільшення терміну перебування і актуалізація працевлаштування в країнах-реципієнтах вплинули на суб'єктну і секторальну структури соціальних комунікацій українських біженців. Зросла інтенсивність їх комунікацій з агентствами з пошуку роботи та потенційними роботодавцями. А при прийомі на роботу зросла роль ієрархічних соціальних комунікацій для українців за місцем їх праці. Водночас зменшилися (принаймні відносно) комунікації для отримання соціальної допомоги з громадськими організаціями, а зросли – з органами місцевої влади в країнах-реципієнтах.

Хоча при цьому для біженців, на відміну від трудових мігрантів, рівень оплати праці не завжди є визначальним для пошуку місця роботи. Наприклад, у Польщі 59% працюючих українських біженців, опитаних компанією «OTTO Work Force Central Europe», не були зацікавлені в релокації в інше польське місто навіть у разі отримання кращої пропозиції роботи. Серед найчастіше зазначених причин відмови від переїзду були: небажання починати все з нуля в іншому місті – 76%; небажання міняти школу для дітей – 53%; небажання розлучатися зі знайомими – 26% [18,19]. Як видно, горизонтальні мережеві комунікації у своїй спільноті є дуже важливими для життєдіяльності багатьох українських біженців.

Водночас, як показують результати опитування компанії «Factum Group», у липні – серпні 2023 р. майже 80% працевлаштованих біженців кажуть, що за кордоном їхня робота є менш кваліфікованою, ніж в Україні. Схожі дані про нижчі кваліфікаційні рівні зайнятості українських біженців у різних країнах Європи надходять і з інших джерел. Стосовно, наприклад, галузевої структури зайнятості біженців у Польщі, то найбільше українців працюють у готельній сфері та гастрономії – 29%, сфері послуг – 18% та промисловому виробництві – 14%. При цьому слід наголосити, що до початку нинішньої повномасштабної війни Росії більшість біженців в Україні працювали переважно висококваліфікованими фахівцями у сфері обслуговування та торгівлі, вчителями та менеджерами [16, с. 35–45; 17, с. 36–49].

Причини невідповідності кваліфікаційної структури зайнятості контингенту українських біженців їх фаховій підготовці мають економічне та соціально-комунікативне підґрунтя. Економічне пов'язане зі структурною

невідповідністю пропозиції робочої сили біженців потребам у ній національних ринків Європи. Зокрема, українські втікачі, більшість з яких жінки, майже не працюють у тих галузях економіки Польщі, де особливо гостро відчувається нестача робочої сили: будівництво, промисловість, м'ясне та рибне господарство. Схожа економічна ситуація і в інших європейських країнах [18, 19].

Соціально-комунікативний аспект невідповідності кваліфікаційної структури зайнятості українських біженців рівню їхньої фахової підготовки пов'язаний із мовним бар'єром і організаційно-правовими аспектами функціонування ринків праці європейських країн. Мабуть, мовний бар'єр, як свідчать статистичні дані, є основною причиною невеликої абсолютної та відносної чисельності прибулих до Франції українських біженців і їх зайнятості (33%) у місцевій економіці порівняно з іншими країнами Європи. У Великій Британії відносна зайнятість українських біженців значно вища – 61%. Зауважимо, що в Україні англійську мову вивчають набагато активніше, ніж французьку.

Утім, саме поєднання впливу мовного бар'єру з організаційно-правовими нормами функціонування ринку праці Німеччини спричинили дуже низький рівень зайнятості українських біженців у цій країні. Специфіка ринку праці у ФРН полягає у тому, що чимало професій на ньому є високо регламентованими. Тобто працювати за багатьма професіями можуть лише ті, хто має спеціальне визнання кваліфікації. Іноземні дипломи не визнаються автоматично, а лише за складною процедурою. Це стосується багатьох професій, серед яких лікарі, медсестри, фармацевти, ветеринари, вчителі, вихователі, архітектори, піротехніки, авіадиспетчери, інженери, судді, юристи, навіть водії вантажівок. А нерегламентованих професій, які не вимагають державного допуску, але все-таки потребують знання мови, загалом у Німеччині понад три сотні [13, с. 53–63; 14, с. 36–43; 15, 34–43].

Проблеми українських біженців стали також предметом міжнародних комунікацій. Такі комунікації потребують високопрофесійної підготовки змісту повідомлення та подачі його відправником, щоб так чи інакше не зашкодити міжнародному іміджу України. Як негативний приклад міжнародної комунікації треба згадати інтерв'ю радника голови Офісу Президента України С. Лещенка швейцарському виданню «Tages-Anzeiger», у якому він заявив, що «приймаючі країни мають припинити підтримку (українських – ред.) біженців, щоб вони могли повернутися додому». При цьому він зазначив, що «дуже небезпечно в містах за п'ять кілометрів від лінії фронту, які можуть бути обстріляні з артилерії. Там живе все менше людей. Але є міста за 30–40 кілометрів від фронту, до яких російська

артилерія не може дістатися, наприклад Краматорськ, де зароджується нова економіка». С. Лещенко у цьому інтерв'ю припустився й інших оціночних суджень, які не сприяють поверненню біженців в Україну [21].

Однак після цього інтерв'ю Краматорськ неодноразово зазнавав ракетних обстрілів, у результаті яких були вбиті й поранені люди. Інтерв'ю С. Лещенка швейцарському виданню «Tages-Anzeiger» набуло вірусного характеру і отримало багато негативних відгуків у ЗМІ та соціальних мережах. Тому міжнародні комунікації щодо перебування українських біженців у державах-реципієнтах та їх повернення на Батьківщину заслуговують на окреме дослідження.

Вивчення адаптації українських біженців до умов країн перебування як полістуктурної багаторівневої мережі соціальних комунікацій дало змогу краще зрозуміти закономірності цього процесу. Зміст соціальних комунікацій впливає на поведінку їх учасників. Розглянуто два типи структур соціальних комунікацій процесу адаптації українських біженців – секторальну і суб'єктну. Секторальна структура соціальних комунікацій відображає активність українських біженців у різних сферах життя країн їх перебування. Суб'єктна структура соціальних комунікацій відображає їх взаємодію з різними суб'єктами цих країн. У період з лютого 2022 р. до лютого 2024 р., який розглянуто в цій статті, відбувалася зміна секторальних пріоритетів соціальних комунікацій українських біженців у європейських державах-реципієнтах. Основний напрям цих змін пов'язаний зі зростанням зайнятості українських утікачів від війни в національних економіках країн їх перебування.

Список бібліографічних посилань

1. Ukraine Refugee Situation. *United Nation Refugee Agency*. URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine (дата звернення: 06.02.2024).

2. Лібанова Е., Позняк О., Цимбал О. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 2. Т. 48. С. 37–57. https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037

3. Головко Л., Королик-Бойко Л. Українські біженці в Італії : діяльність та допомога Карітасу і асоціації «MIST–IL PONTE». *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 4. Т. 50. С. 75–89. https://doi.org/10.15407/dse2022.04.075

4. Майданік І. Грошові перекази в Україні впродовж повномасштабної війни. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. № 3. Т. 53. С. 18–32. https://doi.org/10.15407/dse2023.03.018

5. Луконін В. Українські міґранти на польському ринку праці. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 2023. № 3. С. 140–151. https://doi.org/10.15407/sociology2023.03.140

6. Малиновська О. Наскільки тимчасовим є тимчасовий захист: приклад вимушених мігрантів з колишньої Югославії. *Демографія та соціальна економіка.* 2023. № 1. Т. 51. С. 53–72. https://doi.org/10.15407/dse2023.01.053

7. Закірова С. Українські біженці від війни: аналіз інформаційних ресурсів підтримки. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ : НБУВ, 2023. Вип. 67. С. 54–81. https://doi.org/10.15407/np.67.054

8. Кулицький С. Дослідження на базі ресурсів наукової бібліотеки проблем українських вимушено переміщених осіб / біженців і ринку праці за умов повномасштабної воєнної агресії Росії. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ : НБУВ, 2023. Вип. 67. С. 145–161. https://doi.org/10.15407/np.67.145

9. Туча О., Співак І., Бондаренко О., Погарська О. Вплив українських мігрантів на економіки країн-реципієнтів. Дослідження. Грудень 2022. *Національний банк України*. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/vpliv-ukrayinskih-migrantiv-na-ekonomiki-krayin-retsipiyentiv (дата звернення: 14.02.2024).

10. Біженці з України: Хто вони, скільки їх та як їх повернути? Фінальний звіт : аналіт. зап. / Г. Вишлінський, Д. Михайлишина, М. Самойлюк, М. Томіліна. *Центр економічних стратегій.* URL: https://ces.org.ua/refugees-from-ukraine-ukr-final-report/ (дата звернення: 15.02.2024).

11. Фергюсон Н. Площі та вежі. Соціальні зв'язки від масонів до фейсбуку. Київ : Наш формат, 2018. 480 с.

12. Месарович М., Мако Д., Такахара И. Теория иерархических многоуровневых систем. М. : Мир, 1973. 344 с.

13. Кулицький С. Ринок української робочої сили під впливом повномасштабного військового вторгнення Росії. У*країна: події, факти, коментарі.* Київ, 2022. № 5. С. 53–63. URL: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2022_Ukraina_5.pdf (дата звернення: 22.02.2024).

14. Кулицький С. Ринок української робочої сили під впливом повномасштабного військового вторгнення Росії. *Україна: події, факти, коментарі.* Київ, 2022. № 6. С. 36–43. URL: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2022_Ukraina_6.pdf (дата звернення: 22.02.2024).

15. Кулицький С. Ринок української робочої сили під впливом повномасштабного військового вторгнення Росії. *Україна: події, факти, коментарі*. Київ, 2022. № 7. С. 34–43. URL: https://nbuviap.gov.ua/images/

informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2022_Ukraina_7.pdf (дата звернення: 22.02.2024).

16. Кулицький С. Українські біженці в соціумі та на ринку праці країн перебування. *Україна: події, факти, коментарі*. Київ, 2023. № 1. С. 35–45. URL: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2023_Ukraine_1.pdf (дата звернення: 22.02.2024).

17. Кулицький С. Українські біженці в соціумі та на ринку праці країн перебування. *Україна: події, факти, коментарі*. Київ, 2023. № 2. С. 36–49. URL: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2023_Ukraine_2.pdf (дата звернення: 22.02.2024).

18. Кулицький С. Українські біженці в соціумі та на ринку праці країн перебування: тенденції змін і проблеми адаптації наприкінці 2023 року. *Україна: події, факти, коментарі*. Київ, 2024. № 1. С. 46–55. URL: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2024_Ukraine_1.pdf (дата звернення: 22.02.2024).

19. Кулицький С. Українські біженці в соціумі та на ринку праці країн перебування: тенденції змін і проблеми адаптації наприкінці 2023 року. *Україна: події, факти, коментарі*. Київ, 2024. № 2. С. 33–47. URL: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2024_Ukraine_2.pdf (дата звернення: 23.02.2024).

20. Шепелева А. Понад половина німців вважають інтеграцію українців невдалою. *Deutsche Welle*. 2024. 25.02. URL: https://www.dw.com/uk/bilse-polovini-nimciv-vvazaut-integraciu-ukrainciv-nevdalou/a-68365143 (дата звернення: 25.02.2024).

21. Berater in Kiew: Ukraine-Flüchtlinge sollen ins Heimatland zurück. Interview zur Ukraine. *Tages-Anzeiger*. 2024. 20.01. URL: https://www.tagesanzeiger.ch/ukraine-news-berater-von-selenski-team-kritisiert-gastlaender-521321310376 (дата звернення: 25.01.2024).

References

1. Ukraine Refugee Situation. *United Nation Refugee Agency*. Retrieved from https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine (Last accessed: 06.02.2024).

2. Libanova, E., Pozniak, O., Tsymbal, O. (2022). Masshtaby ta naslidky vymushenoi mihratsii naselennia Ukrainy vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii [Extent and consequences of forced migration of the population of Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy, 2*(48), 37-57 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037

3. Holovko, L., Korolyk-Bojko, L. (2022). Ukrainski bizhentsi v Italii: diialnist ta dopomoha Karitasu i asotsiatsii MIST–IL PONTE [Ukrainian refugees in Italy: activities and assistance of Caritas and association «MIST–IL PONTE»]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy, 4*(50), 75-89 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/dse2022.04.075

4. Majdanik, I. (2023). Hroshovi perekazy v Ukraini vprodovzh povnomasshtabnoi viiny [Remittances in Ukraine during the Full-Scale War]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy, 3*(53), 18-32 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/dse2023.03.018

5. Lukonin, V. (2023). Ukrainski migranty na polskomu rynku pratsi [Ukrainian migrants on Polish labor market]. *Sociology: theory, methods, marketing – Sociology: Theory, Methods, Marketing, 3*, 140-151 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/sociology2023.03.140

6. Malynovska, O. (2023). Naskilky tymchasovym ye tymchasovyi zakhyst: pryklad vymushenykh mihrantiv z kolyshnoi Yuhoslavii [How temporary the temporary protection is: the case of forced migrants from the former Yugoslavia]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy, 1*(51), 53-72 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/dse2023.01.053

7. Zakirova, S. (2023). Ukrainski bizhentsi vid viiny: analiz informatsiinykh resursiv pidtrymky [Ukrainian Refugees from the War: an Analysis of Information Resources of Support]. *Naukovi praci Nacionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskogo – Transactios of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 67*, 54-81. Kyiv [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/np.67.054

8. Kulytskyj, S. (2023). Doslidzhennia na bazi resursiv naukovoi biblioteky problem ukrainskykh vymusheno peremishchenykh osib / bizhentsiv i rynku pratsi za umov povnomasshtabnoi voiennoi ahresii Rosii [Research of the Problems of Ukrainian Forcibly Displaced Persons / Refugees and the Labor Market during Russia's Full-Scale Military Aggression using Resources of a Scientific Library]. *Naukovi praci Nacionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskogo – Transactios of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 67*, 145-161. Kyiv [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/np.67.145

9.Tucha, O., Spivak, I., Bondarenko, O., Poharska, O. (2022). Vplyv ukrainskykh mihrantiv na ekonomiky krain-retsypiientiv [Impact of Ukrainian migrants on the host countries economies]. *Natsionalnyi bank Ukrainy. Doslidzhennia. – National Bank of Ukraine*. Research. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/news/all/vpliv-ukrayinskih-migrantiv-na-ekonomiki-krayin-retsipiyentiv (Last accessed: 14.02.2024).

10. Vyshlinskyj, H., Mykhajlyshyna, D., Samojliuk, M., Tomilina M. (2023). Bizhentsi z Ukrainy: Khto vony, skilky yikh ta yak yikh povernuty? Finalnyi

zvit: analitychna zapyska [Refugees from Ukraine: who are they, how many are there and how to return them? Final report]. *Tsentr ekonomichnykh stratehii – Center for Economic Strategies*. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from https://ces.org.ua/refugees-from-ukraine-ukr-final-report/ (Last accessed: 15.02.2024).

11. Ferhiuson, N. (2018). Ploshchi ta vezhi. Sotsialni zv'iazky vid masoniv do feisbuku [The Square and the Tower. Networks, Hierarchies and the Struggle for Global Power]. Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].

12. Mesarovich M., Mako D., Takahara I. (1973). Teorija ierarhicheskih mnogourovnevyh sistem [Theory of hierarchical multi-level systems]. Moscow: Mir [in Russian].

13. Kulytskyi, S. (2022). Rynok ukrainskoi robochoi syly pid vplyvom povnomasshtabnoho viiskovoho vtorhnennia Rosii [The Ukrainian labor market under the influence of the Russian full-scale military invasion]. *Ukraina: podii, fakty, komentari – Ukraine: Events, Facts, Comments, 5*, 53-63 [in Ukrainian]. Retrieved from https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2022_Ukraina_5.pdf (Last accessed: 22.02.2024).

14. Kulytskyi, S. (2022). Rynok ukrainskoi robochoi syly pid vplyvom povnomasshtabnoho viiskovoho vtorhnennia Rosii [The Ukrainian labor market under the influence of the Russian full-scale military invasion]. *Ukraina: podii, fakty, komentari – Ukraine: Events, Facts, Comments, 6*, 36-43. Retrieved from https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2022_Ukraina_6.pdf (Last accessed: 22.02.2024).

15. Kulytskyi, S. (2022). Rynok ukrainskoi robochoi syly pid vplyvom povnomasshtabnoho viiskovoho vtorhnennia Rosii [The Ukrainian labor market under the influence of the Russian full-scale military invasion]. *Ukraina: podii, fakty, komentari – Ukraine: Events, Facts, Comments, 7*, 34-43. Retrieved from https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2022_Ukraina_7.pdf (Last accessed: 22.02.2024).

16. Kulytskyi, S. (2023). Ukrainski bizhentsi v sotsiumi ta na rynku pratsi krain perebuvannia [Ukrainian refugees in the society and labor market of host countries]. *Ukraina: podii, fakty, komentari – Ukraine: Events, Facts, Comments, 1*, 35-45 [in Ukrainian]. Retrieved from https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2023_Ukraine_1.pdf (Last accessed: 22.02.2024).

17. Kulytskyi, S. (2023). Ukrainski bizhentsi v sotsiumi ta na rynku pratsi krain perebuvannia [Ukrainian refugees in the society and labor market of host countries]. *Ukraina: podii, fakty, komentari – Ukraine: Events, Facts, Comments, 2,* 36-49 [in Ukrainian]. Retrieved from https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2023_Ukraine_2.pdf (Last accessed: 22.02.2024).

18. Kulytskyi, S. (2024). Ukrainski bizhentsi v sotsiumi ta na rynku pratsi krain perebuvannia: tendentsii zmin i problemy adaptatsii naprykintsi 2023 roku [Ukrainian refugees in the society and labor market of host countries: changing trends and problems of adaptation at the end of 2023]. *Ukraina: podii, fakty, komentari – Ukraine: Events, Facts, Comments, 1,* 46-55 [in Ukrainian]. Retrieved from https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2024_Ukraine_1.pdf (Last accessed: 22.02.2024).

19. Kulytskyi, S. (2024). Ukrainski bizhentsi v sotsiumi ta na rynku pratsi krain perebuvannia: tendentsii zmin i problemy adaptatsii naprykintsi 2023 roku [Ukrainian refugees in the society and labor market of host countries: changing trends and problems of adaptation at the end of 2023]. *Ukraina: podii, fakty, komentari – Ukraine: Events, Facts, Comments, 2*, 33-47 [in Ukrainian]. Retrieved from https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2024_Ukraine_2.pdf (Last accessed: 23.02.2024).

20. Shepeleva, A. (2024). Ponad polovyna nimtsiv vvazhaiut intehratsiiu ukraintsiv nevdaloiu [More than half of Germans consider the integration of Ukrainians unsuccessful one]. *Deutsche Welle – German Wave* [in Ukrainian]. Retrieved from https://www.dw.com/uk/bilse-polovini-nimciv-vvazaut-integraciu-ukrainciv-nevdalou/a-68365143 (Last accessed: 25.02.2024).

21. Berater in Kiew: Ukraine-Flüchtlinge sollen ins Heimatland zurück. Interview zur Ukraine [Consultant in Kiev: Ukraine refugees should return to their home country. Interview about Ukraine]. (2024). *Tagesanzeiger – Daily Gazette* [in German]. Retrieved from https://www.tagesanzeiger.ch/ukraine-news-berater-von-selenski-team-kritisiert-gastlaender-521321310376 (Last accessed: 25.01.2024).

Стаття надійшла до редакції 01.03.2024.

Sergii Kulytskyi,
PhD (Economics), Senior Researcher, Assistant Professor,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: kulitskysp@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5388-1807

Adaptation of Ukrainian Refugees Abroad to the Conditions of Host Countries as a Polystructural Multi-Level System of Social Communications

The article uses systemic social-communicative approach to examine the process of adaptation of Ukrainian refugees to the conditions of the countries where they stay. The polystructural aspect of the study is based on the analysis of the interrelationship of the influence of social communications of Ukrainian refugees in various spheres and

with various subjects of the host states on the process of their adaptation. The study period of the process of adaptation of Ukrainian refugees is since February 2022 up to February 2024. Two types of structures of social communications in the process of adaptation of Ukrainian refugees are considered – sectoral and subjective. The sectoral structure of social communications reflects Ukrainian refugees' activity in various life spheres in the countries where they stay. The subjective structure of social communications reflects their interaction with various subjects in the host countries. The organization of the stay of Ukrainian refugees at the international and national levels in the host states was carried out using hierarchical (vertical) and network (horizontal) social communications. These social communications were combined as needed in different combinations in different countries at different times. In the period since February 2022 to February 2024, there were changes in the sectoral priorities of Ukrainian refugees' social communications in European host states. The main direction of these changes is related to the growth of employment of Ukrainian refugees in the national economies of their host countries. The employment of Ukrainian refugees in European countries is mostly influenced by the gender and age structure of the contingent of Ukrainian refugees, Ukrainians' knowledge of the host country language, and the amount of social assistance provided to refugees. The employment of Ukrainian refugees in the economy of Poland is the highest one, and the employment of Ukrainian refugees in the economy of Germany is one of the lowest in Europe.

Keywords: refugees, information, labor market, social adaptation, social communications, labor migrants.